

Manipulace násilníků

Jiří Sedlák, Rudolf Kohoutek

Psychologická poradna Brno, Pedagogická fakulta Brno
jirisedlakdrsc@seznam.cz, rudolfkohoutek@seznam.cz

Abstrakt

Násilník obvykle používá stejných forem manipulace, které má zakódovány ve své paměti, takže se pro něho stávají stereotypem. S menšími variantami užije např. týchž argumentů v základní škole, u vlastních rodičů, u vedoucí sociálního útvaru, v krizovém centru, v psychologické poradně, u soudu. Domácí násilníci ji realizují především prostřednictvím komunikace. Používají prvky slovního násilí (zastřené nebo otevřené vyhrůžky, používání druhých osob, nebo naopak nabídky různých výhod včetně věcných nebo peněžních darů apod.). Většinou mají úspěch u lidí, kteří se nechají zastrašit, že by jim mohl agresor ublížit nebo se cítí být zavázáni. Manipulátoři se zaměřují na osoby, které podávají zprávy soudu s cílem dosáhnout prosazení vlastního prospěchu.

Klíčová slova: manipulace a komunikace, slovní a neslovní typy manipulace

Úvod

Ve společnosti existují situace, kam zákon nedosáhne, takže trestní zákon není možno použít. Tento poznatek se vztahuje i na trestní případy domácího násilí (dále DN). Týká se to i řady případů manipulace ze strany domácích násilníků. Manipulace má mnoho podob. V praxi se prokazuje s obtížemi, a to z toho důvodu, že domácí násilníci užívají především slovní formu manipulace a realizují ji především prostřednictvím komunikace. Používají prvky slovního násilí, různých zprostředkovatelů, vyhrůžek nebo nabídek. Cílem je dosáhnout nějakého zisku, ať už je to zisk finanční nebo zisk v oblasti sociální či psychologické. Setkáváme se s názorem, že by stát do rodin zasahovat neměl. Rodina je prý soukromé společenství. I kdyby stát korigoval rodinné vztahy, opravdovému týrání by prý stejně nemohl zabránit.

Vymezení pojmu

V literatuře používají autoři různých východisek. Odborníci postupovali při vymezování termínu manipulace většinou pomocí výčtu hlavních znaků. Někteří pomocí popisu činů. Snažili se vystihnout podstatu tohoto pojmu co nejdokonaleji ve zkratce. Někteří však do výčtu podstatných znaků zařadili některé vedlejší znaky, o nichž se domnívali, že manipulaci vystihují dokonaleji. Poněvadž je manipulace multifaktoriální jev podobně jako např. únava, je velmi nesnadné a složité podat přesnou definici.

Nejstarší český psychologický slovník K. Černockého (1941) tento pojem neuvádí. Stejně je tomu i ve starších encyklopediích (např. *Příruční slovník naučný* (1996), kde se uvažuje o aplikaci manipulace, např. v technice, v dopravě, takže analogicky manipulátor je ovladačem či zařízením k odbornému zacházení s něčím. P. Váša, F. Trávníček 1941 za manipulaci považují obecně zacházení s něčím. V novějších slovnících (P. Hartl, H. Hartlová (2000, 2005) je manipulace charakterizována jako termín, užívaný nejčastěji behavioristy ve smyslu ovlivňování chování systémem posilování a vyhasínání reakcí za určitým cílem. Podle I. Nazare-Agy (2003, původní

francouzské vydání 2000) jde z psychiatrického hlediska o patologický typ tzv. narcistické osobnosti. Manipulaci zužuje na oblast partnerských vztahů. V populaci jsou podle ní odhadem asi tři procenta. Jde o individua společensky velmi nebezpečná, která však mají i pozitivní vlastnosti. Tyto osoby charakterizuje popisem a výčtem třiceti znaků, podle nichž je možno manipulátora identifikovat. Popis je neutříděný. Pokud se u určité osoby vyskytuje z uvedených třiceti znaků nejméně deset znaků, jde o osobnost s manipulativními rysy či s manipulativním jednáním. Které znaky to jsou? V knize jsou uvedeny neobyčejně podrobné informace o různých způsobech manipulace, jež lidé běžně používají v komunikaci. Patří často k zamaskovaným pokusům, kterým se snaží druhý člověk o nepřímé řízení partnerů komunikace. Jde o to, aby prosadil vlastní řešení a odmítl řešení druhého, i kdyby bylo vhodnější než jeho. Nejde přitom pouze o spolupracovníky, o blízké osoby, ale i o jedince, se kterými se setkává jen občas. Autorka nenásilným způsobem naznačuje, jak je možno zlepšit srozumitelnost vlastního vyjádření a také jak je možné se bránit manipulacím. Publikace uceleně zpracovává dané téma v jedné vybrané oblasti. Aplikací na problematiku manipulace v rámci DN se zabývá okrajově.

M. Pospíšil (2007) definuje manipulaci z psychologického hlediska jako snahu ovládat druhé, obrátě někoho využívat, řídit události tak, aby bylo dosaženo vlastního prospěchu, a to většinou ne příliš vhodným a etickým způsobem. Jde o používání takových způsobů, aby manipulátor ovlivnil nebo vedl druhou osobu pomocí skrytých a nepřímých manévřů.

Manipulace má kromě činnostních aktivit také prvky slovního násilí, a proto může být úspěšná ve společenském styku. Týká se to samozřejmě povětšinou velmi úspěšného jednostranného manipulativního řešení problémů DN. Manipulaci podléhají především lidé, kteří se aktéra bojí, neboť se domnívají, že by jim mohl ublížit.

Charakteristika situací

Manipulace může být jednorázová a také dlouhodobá. Může probíhat i několik roků, jak o tom svědčila v poslední době víc než rok projednávaná, velmi komplikovaná kuřimská kauza. Může mít náboženské pozadí, tj. skrytou nebo zjevnou náboženskou či sektářskou motivaci (Komárková, 2008). Že je manipulace jako jedna z metod motivovaná, o tom není pochyb. U DN je možno vysledovat příčiny, které k manipulaci vedly, podle pravidla *cui bono* (komu to prospívá). Manipulace v rámci širšího rámce domácího násilí má své typické zaměření. Manipulátory jsou převážně a skoro bez výjimky násilníci.

Ani oběť manipulace ani okolí oběti, ba ani sociální pracovník nemůže pochopit, že manipulaci je možno připravovat třeba i během hry např. v krizovém centru nebo v domově pro matky s dětmi v tísní a pak ji využít přesně k tomu, čeho chce manipulátor dosáhnout. Jenom odborník na manipulaci může rozpoznat, co je a co není manipulace, kdo je při manipulování „hodný“ a kdo je „zlý“ (Komárková, 2008).

Pro domácího agresora jsou stěžejními hlavně orgány a osoby, se kterými se setkává on sám i jeho oběť. Jsou jimi v první řadě pracovníci odborů sociálně právní ochrany dětí a mládeže, policisté, soudní znalci. Ti jsou bezprostředně v dosahu jeho manipulátorské činnosti stejně jako případní svědci. U sociálních pracovníků jsme se setkali s tím, že nejen termín manipulace, ale ani oblast a obsah manipulací neznali.

Není pochyb o tom, že je manipulací jakýkoliv pokus ovlivnit osoby, která např. podávají informaci soudu formou svědectví, a to pomocí vyhrůžek, pomocí darů nebo podplácení penězi. Pokud manipulátor zjišťuje o jiné osobě informace, s cílem použít je proti ní, jde o manipulaci. Zajímavé by bylo posoudit formy manipulací zaměřené na psychologa, který provádí šetření. Zvláště soudní znalci by mohli hovořit o svých zkušenostech s manipulacemi. Zachytili jsme případ, kdy se soudní

znalec opíral jen o několik výroků nezletilého a z nich usuzoval, na to, že byl zmanipulován jedním z rodičů. Podle našeho názoru takové výroky, nedostatečně podložené nestačí k vyslovení a k potvrzení diagnózy manipulace.

Soudní znalci vycházejí z nesprávného pochopení *syndromu zavrženého (odcizeného) rodiče*. Tento syndrom popsal americký dětský psychiatr Richard A. Gardner (1931-2003). V souvislosti s tímto syndromem se zaměřuje právo nezletilého na styk s oběma rodiči a především s rodičem, se kterým se nechce oprávněně stýkat, za jeho povinnost. Uvedená tzv. povinnost se pak vynucuje. Takové donucování naráží na potíže. Aby se tyto potíže eliminovaly, zřizují se reintegrační centra, v nichž je dítě od rodičů dočasně izolováno a v nich se má pod dozorem s nimi stýkat. Někdy je vhodné je aplikovat mediaci oběma rodičům, když ještě žijí společně. Mediace by měla být buď nabídnuta, nebo soudem nařízena oběma rodičům, aby se naučili spolu komunikovat. Jestliže je však jeden z rodičů násilník, nastává v tom případě zcela nová situace, která by měla být řešena jinými způsoby. Kvůli sporu mezi rodiči, kteří po rozvodu žijí odděleně, by nemělo být dítě v žádném zařízení izolováno. Žádné takové zařízení totiž nemůže být pro dítě neutrálním prostředím, protože je v něm vždy jako dozor cizí osoba. Dopad na psychiku dítěte je v podobných případech negativní a dítě poškozuje.

Druhy

Předrozvodové, rozvodové a porozvodové manipulace mají svá specifika, ale mají také společné rysy. Manipulace před, během i po rozvodu se projevuje jako speciálně používaná forma komunikace. Většina soudních znalců je přesvědčena, že dítě je vždy manipulováno proti druhému rodiči a tak i vedeno k *syndromu zavrženého rodiče*. Uvádějí, že malé dítě není schopno říct samo o sobě např.: „Tatínek mě dělal strašné věci...“ Koncept syndrom zavrženého rodiče R. A. Gardnera však není oficiální medicínskou diagnózou a je posuzován mnohými odborníky jako sporný a diskutabilní. Hodnocení znalce by mělo kalkulovat také s tím, že když se v rodině vyskytlo jednostranné násilí, tak se tím změnila i situace pro hodnocení. To souvisí také s problémem styku s násilným rodičem.

Nejen dospělé oběti, ale i děti jako oběti někdy samy hledají aktivně pomoc v případech, kdy jsou zneužívány nebo když jim doma nikdo nevěří nebo když jsou doma svědky rozvodových střetů mezi rodiči, či jsou samy týrány. O pomoc aktivně žádají hlavně tehdy, když jsou v rodině střety dlouhodobé. Nesmí se zapomínat také na to, že domácí násilí je transgeneračním problémem. V Brně se na organizaci SPONDEA týdně obrací a žádá o pomoc nebo se jen svěruje se svými problémy jedno týrané nebo zneužívané dítě, které přímo hledá azyl. To jsou za měsíc čtyři děti, za rok skoro 50 dětí (Veselá, 2008).

Následky

Problematika manipulace pomocí komunikace je pro partnerský život velmi důležitá. Je třeba rozlišovat různé druhy komunikace. Je rozdíl mezi neshodou, různým názorem, střetem a vyhraněným, extrémním, nesmiřitelným konfliktem. Ve všech druzích komunikace se manipulace vyskytuje. Často vznikají konflikty na základě nejasné a nepřesné komunikace, jindy pod vlivem manipulací. Základním východiskem správné komunikace je snaha porozumět druhým lidem a pochopit motivy jejich konání, tj. příčiny, důvody, proč používají manipulace a proč se jim daří prosadit vlastní názory. Je možno použít řadu metod, které slouží k přípravě čelit manipulacím. Některé z nich jsou jednoduché, jiné složitější. Názorně je tato problematika uvedena v publikaci M. Pospíšila (2007).

Ukázka kazuistik

První se odehrála v naší Psychologické poradně.

Bez pozvání se do naší Psychologické poradny dostavil muž (24), který hned na začátku prohlásil, že přišel intervenovat ve prospěch bývalé manželky (40) našeho klienta (41), který byl spolu se svým synem (17) veden v naší poradně čtyři roky jako oběť domácího násilí. Nezletilý byl rozhodnutím soudu a v souladu se svým přáním určen před třemi roky do výchovy otce. Matku nezletilého znal pracovník poradny čtyři roky a hodnotil ji jako velmi zdatnou a všestrannou manipulátorku. V popisovaném případě použila žena v poradně formu nepřímé manipulace tím, že za sebe poslala intervenovat svého známého. Nezvaný návštěvník přiznal, že ho žena navštívila v bytě a že si mu stěžovala. „Prý jste ji těžce poškodil, protože jste o ní napsal, že je alkoholička a že její partner bil jejího syna.“ Dále návštěvník řekl: „Já si myslím, že chlapec (10), který žije s ní, velmi trpí tím, že je odloučen od svého staršího bratra (17), který zas už rok žije u otce. Ten ho manipuloval a i dnes ho manipuluje, protože s ní nechce komunikovat a nechce se s ní stýkat. Měli by podle mne zas žít spolu v úplné rodině. To matka splňuje, protože se provdala.“ Intervent dále prohlásil: „Já věřím tomu, co mi říkala. Napsal jste, že prý dříve bil a nadával staršímu nezletilému. Podle mne k žádnému násilí u nich doma nedocházelo. Partner matky, se kterým rok spolu se starším i mladším synem dřív žila a za kterého se provdala, dal jejímu synovi nanejvýš tu a tam facku. To jeho otec mu způsobil poranění sám, a to proto, aby ho získal do své péče. To se mu podařilo. Matka se správně rozhodla, že druhého mladšího syna (10), který žije pořád s ní, otci přes víkend nevydá, protože by ho otec zmanipuloval proti ní. Myslím si, že doma alkohol nepijí. To ani exmanžel tvrdit nemůže, protože u nich doma nebyl. To dokázat není možné. Exmanžel si to určitě vymyslel.“ Na konci návštěvy požádal psychologa, aby změnil své přesvědčení a pro soud nepsal to, co sám neviděl.

Druhý příklad. Manipulací se mohou nazvat i nedovolené zásahy do soudního řízení. Šlo např. o typ: personální odborné šikany, o přehazování spisů, o intervence. Šlo o formy, např. o projev „přátelského“ posezení u vína, vždy o různé způsoby, jak něco ovlivnit. Uvedené pokusy sice nebyly trestné, nedošlo k porušení zákona, spíše o obcházení právních zásad, ale staly se. Byly nestandardní, ale koordinované. Takové chování ovšem nevzbuzuje důvěru. Šlo vlastně o různé tlaky. Pokud se někdo při těchto pokusech vzepřel, docházelo k vyhrožování (Vaca, 2008; Uhl, 2008).

Závěr

V praxi je třeba rozlišovat případy manipulace, které probíhají během soužití rodičů. Tehdy se řeší vzájemné neshody a konflikty. Manipulace používá vůči nezletilému buď jeden rodič, nebo oba. Pak existují manipulace během rozvodového řízení, kdy oba rodiče „bojují“ o dítě.

Poté se vyskytují manipulace porozvodové. Zvláštní případ nastává tehdy, když během manželství nebo i po jeho skončení jeden z rodičů týral druhého rodiče, nejčastěji v přítomnosti dítěte. Dítě buď jen přihlíželo násilí, nebo bylo samo vystaveno násilností jednoho z rodičů. Bez ohledu na to, zda bylo týrání fyzické, nebo psychické, či sociální nebo ekonomické, vždy se týrání dítěte odráží v jeho fyzické, psychické a později i sociální sféře. Omyl v hodnocení záleží v tom, že přihlížení týrání vždy zasahuje psychiku nezletilého, a to stejně, jako kdyby bylo samo týráno. Omyl má pak odraz v návrzích sociálního pracovníka i soudního znalce a poškozuje nezletilého, mnohdy trvale.

Literatura

Gardner, R.A. *Syndrom zavrženého rodiče*. Praha: MPSV, 1996.

Hartl, P., Hartlová, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000, s.301.

Komárková, P. Dopustila jsem týrání vlastních dětí. Klára Mauerová, matka Ondřeje a Jakuba, hovořila ve vězení o tom, jak s ní manipulovala sekta a „třináctiletá Anna.“ *MFD*, 2008, 19, č. 131, s. D 1, 5.6.08.

Pospíšil, M. *Řešení konfliktů a stresů*. Plzeň: M. Pospíšil, 2007.

Příruční slovník naučný, Praha, ČSAV 3, 1966, s. 44.

Uhl, P. Ne Urbanová patří do kriminálu. *Právo*, 2008, 18, č. 142, s. 6, 18.6.08.

Váša, P., Trávníček, F. *Slovník jazyka českého*. Praha: Borový, 2. vyd. 1941, s. 858.